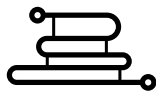

Biblioteka
JANUS

TIM press

Biblioteka

JANUS

JOHN GRAY

Psi od slame

Misli o ljudima i drugim životinjama

Naslov izvornika

STRAW DOGS

Thoughts on Humans and Other Animals

Copyright © 2002 John Gray

All rights reserved

© za hrvatsko izdanje:

TIM press d.o.o., Zagreb

tim.press@tim-press.hr

www.tim-press.hr

Sva prava pridržana

ISBN 978-953-369-036-0

John Gray

PSI OD SLAME

Misli o ljudima i drugim životinjama

S engleskoga preveo

Stribor Kikerec

Zagreb, 2024.

Sadržaj

Zahvale	7
Predgovor	9
I. ČOVJEK	15
II. OBMANA	49
III. POROCI MORALA	99
IV. NESPAŠENI	131
V. NENAPREDAK	167
VI. KAKO STOJE STVARI	205
Dodatno štivo	215
Kazalo imena	239
O autoru	243

*Nebo i zemlja ne poznaju milost i sa svim
stvorenjima postupaju kao sa psima od slame.*

Lao Tzu

ZAHVALE

U ovoj sam knjizi pokušao prikazati pogled na stvari u kojem ljudi ne zauzimaju središnje mjesto. Svoje sam misli izložio u fragmentima, ali oni nisu nesistematični. Nadam se da ćete ih čitati redom, jedan za drugim, a možete ih, ako želite, čitati i napreskokce. Na mnogim sam se mjestima koristio citatima – ne zato, vjerujem, da bih jednom neuobičajenom načinu mišljenja dao dodatnu težinu, nego jednostavno zato da bih ilustrirao njegov smisao. Bilješke na kraju knjige služe istoj svrsi.

Nekoliko mi je ljudi pomoglo svojim poticajima, savjetom i ohrabrenjem. Razmjena mišljenja s Jamesom Lovelockom pomogla mi je da bolje razumijem teoriju Geje. Čitanje J. G. Ballarda i razgovori s njim izoštrili su moj pogled na sadašnjost i blisku budućnost. Prijedlozi Adama Phillipsa i njegove primjedbe na prvu verziju teksta višestruko su pridonijele oblikovanju ove knjige. Simon May dao mi je detaljne primjedbe na filozofske dijelove knjige, a Vincent Deary na ulomke koji govore o svjesnosti. Kad je riječ o nakladniku Granti, Neil Belton me ohrabrivao i podupirao savjetima, a Sara Holloway me kroz cijeli proces sazrijevanja i stvaranja knjige pratila svojim dragocjenim komentarima i prijedlozima. Osjećam dug prema svim tim ljudima, premda nisam uvijek slijedio

svaki savjet koji su mi dali. Odgovornost za misli iznesene u ovoj knjizi ostaje moja.

Knjigu sam posvetio Mieko. Bez nje ona nikad ne bi bila napisana.

PREDGOVOR

Psi od slame napad su na nepromišljena vjerovanja mislećih ljudi. Liberalni humanizam danas ima onu sveprožimajuću moć koju je nekad posjedovala objavljena religija. Humanisti smatraju da imaju racionalan pogled na svijet. Međutim, njihova temeljna vjera u napredak puko je praznovjerje koje ima manje veze s istinom o ljudskoj životinji nego bilo koja svjetska religija.

Izvan znanosti, napredak je jednostavno mit. Čini se da je kod nekih čitatelja ove knjige ta primjedba izazvala moralnu paniku. Ta zar itko može dovoditi u pitanje okosnicu liberalnih društava, pitaju se oni. Nismo li bez njega osuđeni na beznađe? Poput ustreptalih viktorijanaca užasnutih mogućnošću gubitka vjere, ti se humanisti grčevito hvataju za otrcane skute nade u napredak. Danas više slobode mišljenja ima u vjernika. Stjerani na margine kulture u kojoj znanost polaže pravo na sve ljudsko znanje, bili su prisiljeni razviti sposobnost sumnje. Za razliku od njih, sekularisti su – držeći se konvencionalne pameti vremena u kojem živimo – čvrsto pod vlašću nepropitanih dogmi.

Prevladavajući sekularni svjetonazor konfuzna je mješavina suvremenoga znanstvenog pravovjerja i pobožnih očekivanja. Darwin je pokazao da smo životinje. Međutim

– kako humanisti neumorno propovijedaju – to kako ćemo živjeti „ovisi o nama“. Za razliku od svih ostalih životinja, govore nam, mi smo slobodni odabrati život kakav želimo. Međutim, ideja slobodne volje ne izvire iz znanosti. Njezini su korijeni u religiji, i to ne u bilo kojoj religiji, nego upravo u kršćanskoj vjeri koju humanisti tako opsesivno napadaju.

Epikurejci su se u antičko doba pitali mogu li neki događaji biti neuzrokovani. Ali vjerovanje da se ljudi razlikuju od svih drugih životinja time što imaju slobodnu volju naslijeđe je kršćanstva. Darwinova teorija ne bi bila izazvala takav skandal da se pojavila u hinduističkoj Indiji, taoističkoj Kini ili animističkoj Africi. Isto tako, samo se u postkršćanskim kulturama filozofi tako pobožno staraju pomiriti znanstveni determinizam s vjerovanjem u jedinstvenu ljudsku sposobnost izbora načina života. Ironija evangeličkog darvinizma sastoji se u tome što se on koristi znanošću da bi potkrijepio sliku čovjeka koja dolazi iz religije.

Neki su čitatelji u *Psima od slame* vidjeli pokušaj primjene darvinizma na etiku i politiku, ali ova knjiga baš nigdje ne upućuje na to da neodarvinističko pravovjerje sadrži konačan prikaz ljudske životinje. Umjesto toga, ovdje se darvinizmu pribjegava strateški da bi se doveo u pitanje prevladavajući humanistički svjetonazor. Humanisti se obraćaju Darwinu da bi potkrijepili dvojbenu modernu vjeru u napredak, ali u svijetu koji nam on otkriva nema nikakvog napretka. U istinski naturalističkoj slici svijeta nema mjesta za svjetovnu nadu.

Nepoznavanje teologije pitanje je ponosa među suvremenim filozofima. Upravo zato rijetki i razumiju kršćansko

podrijetlo sekularnog humanizma. Unatoč tomu, ono je bilo savršeno jasno njegovim utemeljiteljima. U ranom devetnaestom stoljeću francuski pozitivisti, Henri Saint-Simon i Auguste Comte, izmislili su religiju čovječanstva, viziju univerzalne civilizacije zasnovane na znanosti, koja je prototip političkih religija dvadesetog stoljeća. Svojim utjecajem na Johna Stuarta Milla učinili su liberalizam sekularnom vjerom kakav je i danas. Zahvaljujući svom dubokom utjecaju na Karla Marxa, pridonijeli su oblikovanju „znanstvenog socijalizma“. Ironija je, budući da su Saint-Simon i Comte bili oštri kritičari ekonomije *laissez-fairea*, da su također nadahnuli kult globalnoga slobodnog tržišta kasnoga dvadesetog stoljeća. Tu paradoksalnu i na trenutke farsičnu pripovijest ispričao sam u svojoj knjizi *Al Qaida i što to znači biti moderan*.

Humanizam nije znanost nego religija – postkršćanska vjera da ljudi svijet mogu učiniti boljim od svih u kojima su do sad živjeli. U pretkršćanskoj se Europi smatralo samorazumljivim da će budućnost biti slična prošlosti. Znanje i stvaralaštvo možda će napredovati, ali moralni će principi ostati uglavnom isti. Povijest je bila niz ciklusa, lišena ikakva konačnog smisla.

Nasuprot tom poganskom nazoru, kršćani su povijest razumjeli kao pripovijest o grijehu i iskupljenju. Humanizam je ovu kršćansku doktrinu spasenja transformirao u projekt univerzalne ljudske emancipacije. Ideja napretka sekularna je verzija kršćanskog vjerovanja u providnost. Upravo je zato drevnim poganima i bila nepoznata.

Vjera u napredak ima još jedno izvorište. U znanosti, rast znanja je kumulativan. Ali, ljudski život u svojoj

ukupnosti nije kumulativna aktivnost; što jedan naraštaj ostvari, drugi naraštaj može izgubiti. U znanosti, znanje je neko neprijeporno dobro; u etici i politici ono može biti i loše i dobro. Znanost uvećava ljudsku moć, ali i pojačava slabosti ljudske naravi. Omogućuje nam da živimo dulje i na višem životnom standardu nego ikada prije, ali istodobno do golemih razmjera osnažuje i našu sposobnost uništavanja, kako drugih ljudskih bića tako i Zemlje.

Ideja napretka počiva na vjerovanju da rast znanja i napredovanje ljudske vrste prate jedno drugo – ako ne sad, onda na duge staze. Biblijski mit čovjekova pada sadrži zabranjenu istinu. Znanje nas ne čini slobodnima. Ono nas ostavlja onakvima kakvi smo uvijek bili, podložnima svakoj vrsti gluposti. Tu istinu nalazimo i u helenske mitu. Prometejeva kazna, vezivanje za stijenu zbog krađe vatre bogovima, nije bila nepravedna.

Ako je nada u napredak iluzija – netko će upitati – kako nam je onda živjeti? Pitanje pretpostavlja da ljudi mogu živjeti dobro samo ako vjeruju da su u stanju promijeniti svijet. Ipak, većina ljudi u prošlosti nikad nije u to vjerovala, i opet su mnogi od njih živjeli sretno. Pitanje pretpostavlja da je svrha života djelovanje. Ali to je tek moderna hereza. Kontemplacija je za Platona bila najviši oblik ljudske aktivnosti. Sličan pogled postojao je i u drevnoj Indiji. Svrha života nije promijeniti svijet, nego ga ispravno vidjeti.

Danas je ta istina subverzivna, jer podrazumijeva ispravnost politike. Dobra je politika improvizacija i neugledna je, međutim, na početku dvadeset prvog stoljeća svijet živi na kolosalnim ruševinama propalih utopija. S političkom

Ako ne djelujemo onako kako mislimo da djelujemo, razlog tomu djelomično je povezan s pojasnom širinom svijesti – njezinom sposobnošću prijenosa informacija mjerenom količinom bita u sekundi. Ona je preuska da bi bila u stanju registrirati informacije koje redovito primamo i na temelju kojih uobičajeno djelujemo. Kao organizmi aktivni u svijetu, mi obrađujemo otprilike 14 milijuna bita informacija u sekundi. Pojasna širina svijesti iznosi oko osamnaest bita. To znači da nam je svjesno dostupna otprilike jedna milijuntina onih informacija koje nam svakodnevno služe za opstanak.

Zaključak koji proizlazi iz neuroznanstvenih istraživanja glasi da mi ne možemo biti tvorci svojih postupaka. Libet je doduše sačuvao nešto malo od slobodne volje u svom pojmu veta – sposobnosti svijesti da zaustavi ili prekine čin koji je inicirao mozak. Problem je u tome što nikada ne možemo znati kad smo – i jesmo li – primijenili veto. Naše subjektivno iskustvo najčešće je, ako ne i uvijek, ambivalentno.

Trenutak prije nego što nešto učinimo mi ne možemo predvidjeti što ćemo učiniti. Unatoč tomu, u retrospektivi ćemo svoju odluku možda vidjeti kao korak na putu kojim smo već prije toga krenuli. Svoje misli ponekad vidimo kao nešto što nam se dogodilo, a ponekad kao vlastita djela. Naš osjećaj slobode pripada prostoru u kojem se izmjenjuju ta dva kuta gledanja. Slobodna volja stvar je perspektive.

Neprestano oscilirajući između perspektive aktera i perspektive promatrača, Lord Jim nije u stanju dati konačan odgovor na pitanje što je to što je učinio. Nada se da će kopajući po svijesti uspjeti pronaći nešto što će okončati neizvjesnost. U potrazi je za vlastitim karakterom. To

je uzaludna potraga. Jer kao što je rekao Schopenhauer – autor kojega je Conrad puno čitao – kakav god identitet posjedovali, on je tek nerazgovijetno dostupan našoj svijesti:

Pretpostavlja se da identitet osobe počiva na identitetu svijesti. Međutim, ako pod tim podrazumijevamo samo svjesno prisjećanje tijeka svog života, onda to nije dovoljno. Istina, mi o svome životu znamo nešto više nego što znamo o romanu koji smo svojedobno pročitali, ali zapravo znamo vrlo malo. Glavni su nam se događaji i zanimljive epizode usjekli u pamćenje, ali što se tiče ostaloga, na jedan upamćeni događaj tisuću je zaboravljenih. Što smo stariji, sve više toga prolazi mimo nas ne ostavljajući nikakav trag. (...) Istina je da slijedom našeg odnosa prema izvanjskom svijetu običavamo subjekt spoznaje, spoznajno ja, smatrati našim pravim jastvom. (...) To je, međutim, puka funkcija mozga, a ne naše pravo jastvo. Naše istinsko jastvo, srž naše unutarnje prirode, ono je što nalazimo iza toga i što uistinu ne poznaje ništa drugo osim htijenja i ne-htijenja.

Spoznajno ja ne može pronaći djelatno jastvo za kojim traga. Nepromjenjivi karakter s kojim su – kako je vjerovao Schopenhauer, a ponekad i Conrad – svi ljudi rođeni, možda uopće ne postoji, ali mi ne možemo a da u sebi ne tražimo nešto s pomoću čega ćemo objasniti to što činimo. Sve što nalazimo samo su fragmenti, poput sjećanja na roman koji smo davno pročitali.

Lord Jim nikad neće saznati zašto je skočio. To je njegov usud. Upravo zato nikad neće moći započeti novi život, „s čistog lista papira“. Posljednju riječ o skoku Lorda

Jima valja prepustiti Marlowu, pronicljivom i obzirnom pripovjedaču ove priče, koji kaže:

A ja, ostavljen nasamo s jednom svijećom, ja sam ostao čudesno neprosvijećen. Više nisam bio tako mlad da posvuda vidim veličanstvenost što okružuje naše beznačajne stope u dobru i zlu. Nasmiješio sam se na pomisao da je naposljetku on bio taj, od nas dvojice, koji je posjedovao svjetlo. I osjetio sam tugu. Čisti list papira, je li tako rekao? Kao da početna riječ svake od naših sudbina nije neuništivim znakovima urezana u tvrdu stijenu.

12.

NAŠE VIRTUALNO JASTVO

Mislimo da su naši postupci izrazi naših odluka. Ali u životu htijenje gotovo nikada ne odlučuje ni o čemu. Ne možemo se probuditi ni zaspati, upamtiti snove ni zaboraviti ih, prizvati misli ni otjerati ih tako što ćemo odlučiti da to učinimo.

Kad na ulici nekoga pozdravljamo, mi samo djelujemo, ali iza toga što činimo ne stoji nikakav činitelj. Naše radnje samo su krajnje točke u dugom nizu nesusjesnih reakcija. One nastaju iz gotovo beskonačno složene strukture navika i vještina. Naš se život uglavnom odigrava bez aktivne uloge svijesti. On se ni ne može osvijestiti. Nema tog stupnja samosvijesti koji bi nam omogućio da sami sebi budemo transparentni.

sljedbenici kršćanske hereze. Ma kako čudno to zvučalo, Aerodrom nije mogao biti izgrađen u zemlji u kojoj ne postoje crkve.

II.

NIKOLAJ FJODOROV, BOLJŠEVIZAM
I TEHNOLOŠKA POTRAGA ZA
BESMRTNOŠĆU

Za Nikolaja Fjodorova (1828. – 1903.), ruskog mislioca devetnaestog stoljeća, priroda je bila neprijatelj zato što je osuđivala ljudsku osobu na nestanak. Jedini ljudski projekt vrijedan truda bila je titanska borba za besmrtnost. Ali za Fjodorova nije bilo dovoljno samo to da buduće generacije pobijede smrt. Tek onda kad sva ljudska bića koja su ikada živjela na Zemlji ustanu iz mrtvih, vrsta će istinski postati besmrtna. Pothvat koji čeka čovječanstvo tehnološko je uskrsnuće mrtvih.

Čini se nevjerojatnim da su ove fantazije ikada mogle imati praktičnog utjecaja. Ipak, Fjodorovljevo mišljenje bila je jedna od intelektualnih struja koje su oblikovale sovjetski režim. Boljševici su vjerovali da je čovjek predodređen za vladanje prirodom. Štoviše, pod utjecajem Fjodorova, vjerovali su da se s pomoću tehnologije čovječanstvo može osloboditi zavisnosti od samog planeta Zemlje. Fjodorovljeve ideje inspirirale su ruskoga raketnog inženjera Konstantina Ciolkovskog (1857. – 1935.), a preko njega i prvu generaciju sovjetskih istraživača

svemira. Fjodorovljevske ideje nadahnjivale su sovjetski režim od njegova početka do samog kraja.

Fjodorovljeva vizija čovječanstva kao *izabrane vrste*, predodređene da pokori Zemlju i pobijedi smrtnost, moderan je izraz jednoga starog vjerovanja. Platonizam i kršćanstvo uvijek su smatrali da čovjek ne pripada prirodnom svijetu. Kad su mislioci prosvjetiteljstva zamislili da čovječanstvo može nadići ograničenja koja sputavaju ostale životinjske vrste, oni su toj staroj zabludi samo udahnuili novi život.

Fjodorov je nesumnjivo otišao u krajnost, ali on je bio tek najodvažniji eksponent svjetonazora koji je najvećim dijelom nadahnjivao prosvjetiteljstvo. Henri de Saint-Simon i Auguste Comte nadali su se budućnosti u kojoj će upotreba tehnologije osigurati dominaciju nad Zemljom. Ta sprega tehnologijskog gnosticizma s prosvjetiteljskim humanizmom nadahnula je Karla Marxa, koji je to nadahnuće prenio na svoje sljedbenike u Rusiji.

Praktične posljedice marksovsko-fjodorovljevske kulta tehnologije bile su porazne. Nadahnut materijalističkom filozofijom, Sovjetski Savez nanio je opsežniju i trajniju štetu materijalnom okolišu nego ijedan drugi režim u povijesti. Zelene površine pretvorile su se u pustinju, a zagađenost je dosegla životno ugrožavajuće razine. Ljudi nisu imali nikakve koristi od sovjetskog uništavanja prirode. Građani Sovjetskog Saveza nisu živjeli ništa dulje od ljudi u drugim zemljama – a mnogi od njih živjeli su i znatno kraće.

Otpor fjodorovljevim politikama bio je jedan od okidača sovjetskog kolapsa. Eksplozija u nuklearnom reaktoru u Černobilu potaknula je prosvjede diljem zemlje.

Protivnici Gorbačova mahom su se fokusirali na njegov plan preusmjeravanja tokova nekih ruskih rijeka, što bi dovelo do plavljenja golemih dijelova Sibira i, slijedom toga, promjene svjetske klime. Srećom, Gorbačov je zbačen, a ta grandiozna ludost nikada nije ostvorena. Usprkos tomu, Sovjetski je Savez postkomunističkoj Rusiji uspio ostaviti u naslijeđe devastirani okoliš – naslijeđe koje je njezin poluzločinački, destruktivni kapitalizam učinio još pogubnijim.

Kult tehnološke besmrtnosti nije izumro. On danas živi u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama. U Kaliforniji postoje organizacije koje nude tehnološko uskrisivanje zaleđenih trupala. One obećavaju da će nas kriogenika – tehnologija zamrzavanja tkiva i njegova povratka u život kasnijim odmrzavanjem – učiniti besmrtnima. Ti kultovi dokazuju da su među nama, nasljednicima kršćanstva i prosvjetiteljstva, eshatologija i tehnologija neodvojivo povezane.

Ne radi se o tome da će uskrisivanje mrtvih biti zauvijek tehnički nemoguće. Možda će, na ovaj ili onaj način, to jednog dana doista biti izvedivo. Fatalan problem navještaja kriogeničke besmrtnosti nije to što on prenaglašava moć tehnologije, nego to što su društva u kojima se vjeruje obećanjima tehnološke besmrtnosti i sama smrtna.

Pobornici tehnološke besmrtnosti misle da će društvo današnjice trajati vječno. A zapravo, do tada, kad tehnike koje bi ih trebale vratiti u život postanu dostupne, zaleđeni će se mrtvaci već odavno otopiti. Krionički mauzoleji u kojima spokojno iščekuju svoje uskrsnuće do tad će već biti pometeni ratom, revolucijom ili ekonomskim kolapsom.

dizajniranih, na logici stroja zasnovanih suparnika“. Digitalna evolucija – prirodna selekcija među virtualnim organizmima u kibernetičkom prostoru – možda je već na djelu. Telefonskom će komunikacijom možda uskoro upravljati živi softver. Međutim, nova virtualna okolina jednako je malo podložna kontroli kao i prirodni svijet. Prema Marku Wardu, „jednom kad se sustav prepusti živom softveru sposobnom za reprodukciju, više nema povratka“.

Bill Joy, jedan od otaca mikroprocesora, ovako izražava bojazan da bi ljude jednom mogli zamijeniti strojevi: „(...) s obzirom na to da će se vjerojatno već za tridesetak godina pojaviti računala s inteligencijom na razini ljudske, pada mi na pamet sljedeća misao: da u ovom trenutku možda radim na stvaranju oruđa koja će omogućiti da se izgradi tehnologija koja bi jednom mogla preuzeti mjesto naše vrste. Kako se zbog toga osjećam? Vrlo nelagodno.“ Iako osuđuje njegove postupke, Joy govori slično kao i Theodore Kaczynski, Unabomber, koji je pisao o svom očaju izazvanom činjenicom da su ljudi „svedeni na status domaćih životinja“.

Neobična je pomisao da bi čovjekovo mjesto mogli zauzeti njegovi vlastiti artefakti. Međutim, zašto bi evolucijski napredniji oblici potomstva tih ljudskih artefakata bili veća prijetnja opstanku drugih oblika života od samih ljudi? Ljudi bi uskoro mogli živjeti u posve osiromašenom okolišu kakav ljudsko iskustvo još ne poznaje. Da bi opstali u pustoši koju su sami stvorili, ljudi će gotovo sigurno nastojati preoblikovati svoju genetičku strukturu. Možda će dobronamjerni bioinženjeri poraditi na uklanjanju gena odgovornih za biofiliju – praiskonski

osjećaj za druga živa bića koji ljude povezuje s njihovim evolucijskim korijenima.

Samo novouzgojena rasa „bivših ljudi“ može uspjevati u svijetu koji se stvara nekontroliranom ljudskom ekspanzijom. Dođe li do toga da strojevi potisnu ljude i protjeraju ih, kao što se dogodilo suvremenim lovcima-sakupljačima, na rubove svijeta, zar bi to bila gora sudbina?

20.

STROJ S DUŠOM

Oni koji se boje strojeva obdarenih sviješću, boje se zato što misle da je svijest najdragocjeniji čovjekov atribut – i zato što se boje svega što ne mogu podvrgnuti svojoj volji. Oni se evolucije svjesnih strojeva boje samo zato što i sami žele gospodariti Zemljom.

Kako strojevi budu umicali ljudskoj kontroli, ne samo da će jednom postati obdareni sviješću, nego će postati duhovna bića, s unutarnjim životom jednako ograničenim svjesnim mišljenjem kao što je i naš. Ne samo da će razmišljati i imati osjećaje, nego će postati podložni zabludama i iluzijama koje su neodvojive od samosvijesti.

Misleći strojevi zasigurno će razviti i vlastite jezike. To neće biti umjetni jezici, koji priopćuju samo svjesne misli svojih tvoraca, nego prirodni jezici, jednako bogati i neodređeni kao što su i naši. Prirodni jezici sadrže u sebi više značenja nego što su ih njihovi korisnici u stanju izraziti.

Razgovorni jezici strojeva uskoro će postati izražajni od ljudskih umjetnih jezika.

Esperanto je zamišljen kao transparentan medij za priopćavanje ljudskih misli. Ali, ako ikada uopće uđe u tako široku upotrebu kao engleski jezik, postat će jednako neprovidan kao i ovaj. Isto tako, oblici umjetne inteligencije koje sada kreiramo evoluirat će do stupnja na kojem će međusobno – a i s nama – razgovarati na način koji nitko do kraja neće moći razumjeti. Strojevi budućnosti naći će se, kao i mi, u situaciji da kad govore kažu više nego što su u stanju iskazati riječima.

Svi se pitaju hoće li strojevi jednog dana moći misliti poput ljudi. Malo tko pita hoće li strojevi ikada biti u stanju misliti poput mačaka, gorila, dupina ili šišmiša. Znanstvenici koji tragaju za izvanzemaljskim životom uznemireno mozgaju o tome je li čovječanstvo sâmo u svemiru. Bilo bi im bolje da pokušaju komunicirati s predstavnicima svoje sve malobrojnije životinjske subraće.

Descartes je opisao životinje kao strojeve. Veliki umnik bio bi točniji da je samoga sebe opisao kao stroj. Svijest je ljudski atribut koji će strojevi vjerojatno najlakše moći reproducirati. Možda su po svojoj sposobnosti da razviju svijest ljudi i strojevi koje danas smišljaju upravo najsličniji.

Digitalni svijet bio je zamišljen kao produžetak ljudske svijesti, ali vrlo brzo je prekoračio njezine granice. U budućnosti će digitalni svijet nadići čak i strojni um. Ne postoji takav um koji bi mogao pojmiti sveukupan virtualni svemir kreiran „svjetskom mrežom“. Prema Georgeu Dysonu, „nemoguće je sastaviti kompletanu kartu nekog digitalnog univerzuma“. Nove tehnologije kreiraju jednu